

University of Groningen

Personnages tragiques et grotesques dans la littérature hongroise contemporaine.

Jastrzebska, Jolanta Danuta

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1989

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Jastrzebska, J. D. (1989). *Personnages tragiques et grotesques dans la littérature hongroise contemporaine*. Rodopi.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Pour la totalité de l'oeuvre
ieux/ vs /plaisant/ nous
cadre de cette opposition que
on culturelle, européenne et
pposition, celle de /extéro-
imprime sur la première¹².
d'autant plus accentuée que
auto)citations et/ou du pas-
l'intertextualité comme un
oeuvre et en même temps un
stmoderne hongroise. Ceci est
ains (v. Konrád), même l'in-
bibliques et paiens (v. p.ex.
rmet de parler d'intertextua-
s'en sert d'une façon moins

ontrent en même temps le chan-
ttérature hongroise; l'homolo-
le contenu des oeuvres litté-
d'une société dans un moment
mée par l'homologie entre le

à la culture hongroise et de
e témoigne p.ex. l'autobiogra-
ée sous le nom de Lili Csoko-
groise du XVIIe siècle ("Tizen-
hes", paru en 1987). Le pseudo-
roman "retrouvé" provenant du
dévoile son caractère de pas-
en annonçant que l'héroïne est
de la mise en scène de l'op-
est le recueil des essais "A
aillé], paru en 1988 et con-
vains hongrois, particulière-

Samenvatting

Het doel van dit proefschrift is tweeledig:

- de toepasbaarheid van twee methoden, een socioliteraire en een semiotische, beide in de literatuurgeschiedschrijving te toetsen en
- de tendensen in de periode van de afgelopen vijftientig jaar van de Hongaarse literatuur te beschrijven aan de hand van representatieve werken.

De gedachte om literatuursociologie met de semiotiek te combineren is afkomstig uit het werk van Pierre V. Zima (1985) "Manuel de sociocritique", waar een dergelijke poging, theoretisch onderbouwd, werd ondernomen.

Veelheid van socioliteraire en semiotische benaderingen maakte het noodzakelijk een keuze te maken. In dit proefschrift is gekozen voor de combinatie van het genetisch structuralisme van Lucien Goldmann met de semiotiek van Algirdas Julien Greimas. De keuze voor het genetisch structuralisme werd bepaald door de overtuiging dat de opvatting van Goldmann over het bestaan van de homologie tussen de literaire en maatschappelijke structuren van groot belang is voor de literatuurgeschiedschrijving. Het begrip homologie maakt het m.i. mogelijk grote lijnen in de ontwikkeling van de literatuur in een langere periode te trekken en narrative vormen te verklaren, zonder direct verband te leggen tussen de werkelijkheid en de inhoud van de literaire produktie. De keuze voor de theorie van Goldmann werd mede bepaald door de aandacht die Goldmann (1959a) in een van zijn werken (Le Dieu caché) schonk aan het begrip "tragisch".

In navolging van Zima is getracht de sociologische benadering verder te verdiepen met behulp van de semiotiek, maar in tegenstelling tot Zima werden de bekende begrippen van Goldmann, zoals: de wereldvisie (vision du monde), een mogelijk bewustzijn (conscience possible), coherentie (cohérence) en grote literaire werken (grandes oeuvres) niet verworpen. Wel is geprobeerd deze begrippen een semiotische invulling te geven. Veel aandacht werd besteed aan die semiotische termen die als aanverwant kunnen worden beschouwd, zoals: waardensysteem (système des valeurs), ideologie (idéologie), sociale connotatie (connotation sociale), cultureel geheugen (mémoire culturelle), recurrentie (récurrence) en literaire kenmerken (littérarité). Een dergelijke tweesporige benadering van de literatuur werd bepleit vanuit de overtuiging dat de sociologische en semiotische methoden afzonderlijk niet toereikend zijn voor het analyseren en beschrijven van de literaire produktie in haar totaliteit; het was de bedoeling het complementaire karakter van deze

methoden ten opzichte van elkaar aan te tonen.

Zoals bekend wordt het genetisch structuralisme het meest bekritiseerd vanwege zijn geringe belangstelling voor het specifiek literaire, het kunstzinnige van een literair werk (Zima 1985: 9, 57, 61), en ook vanwege het ontbreken van puur literaire criteria bij het onderscheid - dat door Goldmann zelf werd gehanteerd - tussen "het grote literaire werk" en de overige literaire produktie. Wat de semiotiek van Greimas betreft zijn de critici in het algemeen van oordeel dat deze een voortreffelijk begrippenapparaat heeft ontwikkeld dat verfijnde, immanente tekstanalyse mogelijk maakt. Tegelijkertijd maakt men bezwaren tegen de omvang van dit begrippenapparaat (Kibédi Varga 1986c: 109) die de toepassing ervan op grotere werken bijna onmogelijk maakt. Tevens verwijt men deze methode dat zij geen houvast biedt bij het bepalen van de sociale context van de literaire produktie (Hoek 1985: 168). Het is een feit dat de semiotiek van Greimas het verband tussen de teksten en de realiteit nadrukkelijk buiten beschouwing laat (Entrevernes 1984:8). Er komt nog bij dat deze semiotiek principieel weigert een literaire tekst (discours littéraire) als zodanig te onderscheiden en te beschrijven (Greimas/Courtés 1979: 105-106), en het begrip "littérarité" verwerpt (Ibid., 214).

Wanneer men de definities van alleen de twee laatst genoemde begrippen à la lettre neemt kan men zich afvragen of de semiotiek van Greimas wel zo geschikt is om een literair werk in zijn specificiteit te analyseren en een aanvullende rol te laten spelen in het kader van het genetisch structuralisme. Serieuze bestudering echter van b.v. de tweedelige "Dictionnaire" van A.J. Greimas en J. Courtés (1979, 1986) leert dat de als ondefinieerbaar bestempelde termen terloops zeer vaak voorkomen en dat er veel aandacht wordt geschonken aan de buitentekstuele elementen. Dit blijkt o.a. uit een aanzienlijk aantal termen dat daarvoor gecreëerd werd, zoals: natuurlijke wereld (monde naturel), externe referent (réfèrent externe), context (contexte), cultuur (culture) etc.

Dit paradoxale aspect van de semiotische theorie, alsook concrete semiotische analyses van literaire werken, in het bijzonder die van A.J. Greimas (1976) gewijd aan De Maupassant, lijken echter de poging om de semiotiek in de literatuurgeschiedschrijving te betrekken te rechtvaardigen.

Het is duidelijk dat gezien de omvang van het semiotisch begrippenapparaat in de analyses van de gekozen werken telkens weer keuzes gemaakt moesten worden uit begrippen die het meest relevant en adequaat lijken bij het beschrijven van het specifieke karakter van deze werken.

In het inleidende hoofdstuk over de ontwikkeling van de Hongaarse

literatuur (1.3.) semiotische zin (gigue) gereconstrueerd (valeurs actuelles) van de jaren zestig in zekere mate in filosofen van marxistische theorie van het literaire (Jakowski t.o.v. h) gepoogd de homologie produktie te schetsen werd toegepast.

De ontwikkeling van tot het begin van de tragische wereldvisie met een spectaculair m.n. de traditionele teltrant maakte eclectische en opbouwring voor deze wereldvisie zoals gebracht en de ma In de Hongaarse literatuur onderscheiden 1. de realistische 2. de niet-realistische Uit dit onderzoek opvattingen in de semiotiek - de realistische en de globale analyse tisch en baanbrekend geschiedenis werd F.Sánta en S. Soos een strakke oppositie werd met de sanctiefase van "goede" beloond.

De doorbraak in de creatie van tragische waarden geen belofte zij kozen voor de soluto waardensysteem gelijk personage

de het meest be-
voor het specifiek
k (Zima 1985: 9,
literaire criteria
werd gehanteerd-
literaire produk-
de critici in het
begrippenapparaat
analyse mogelijk
de omvang van dit
ie de toepassing
Tevens verwijt men
et bepalen van de
k 1985: 168). Het
verband tussen de
beschouwing laat
e semiotiek prin-
littéraire) als
imas/Courtés 1979:
Ibid., 214).

de laatst genoemde
en of de semiotiek
werk in zijn speci-
e laten spelen in
rieuze bestudering
A.J. Greimas en J.
erbaar bestempelde
eel aandacht wordt
t blijkt o.a. uit
eërd werd, zoals:
eferent (référent
etc.

e, alsook concrete
het bijzonder die
lijken echter de
hiedschrijving te

semiotisch begrip-
ken telkens weer
e het meest rele-
an het specifieke

g van de Hongaarse

literatuur (1.3.) werd met behulp van het begrip "ideologie" in de semiotische zin een axiologisch waardesysteem (système axiologique) gereconstrueerd en vergeleken met de geactualiseerde waarden (valeurs actualisées), zoals deze in de literaire produktie van de jaren zestig tot uiting werden gebracht. Hierbij werd ook in zekere mate ingegaan op theoretische geschriften van twee filosofen van marxistische signatuur, m.n. G.Lukács (vooral zijn theorie van het typische) en de kritische opmerkingen van L.Ko-łakowski t.o.v. het marxisme als ideologie. In dat hoofdstuk werd gepoogd de homologie tussen de heersende ideologie en de literaire produktie te schetsen, waarbij het begrip "sociolect" eveneens werd toegepast.

De ontwikkeling van de Hongaarse literatuur vanaf de jaren zestig tot het begin van de jaren tachtig werd gezien als overgang van de tragische wereldvisie naar de groteske. Deze overgang ging gepaard met een spectaculaire verandering in de narratieve technieken, m.n. de traditionele, realistische, op teleologie gebaseerde verteltrant maakte plaats voor de ogenschijnlijk onsamenvhangende, eclectische en op intertextualiteit gerichte narratie. De verklaring voor deze verandering werd gezocht in de homologie tussen de wereldvisie zoals deze in een literair werk tot uitdrukking wordt gebracht en de maatschappelijke en economische structuren.

In de Hongaarse literatuur van de jaren zestig werden twee stromingen onderscheiden:

1. de realistisch-ideologische en
2. de niet-realistische en apolitieke stroming.

Uit dit onderzoek blijkt dat - in tegenstelling tot de gangbare opvattingen in de Hongaarse literatuurgeschiedschrijving en kritiek - de realistische en ideologische stroming moraliserend, simplistisch en op een journalistieke wijze geëngageerd is. Door de globale analyse van literaire werken die als kritisch, realistisch en baanbrekend door de Hongaarse kritiek en literatuurgeschiedenis werden voorgesteld (romans van I.Sarkadi, E.Fejes, F.Sánta en S. Somogyi Tóth), werd aangetoond dat deze werken op een strakke oppositie /goed/ vs /slecht/ waren gebaseerd. Deze oppositie werd met duidelijk aantoonbare waarden ingevuld en tot de sanctiefase uitgevoerd; het "slechte" werd nl. bestraft en "goede" beloond.

De doorbraak in deze eerste stroming werd veroorzaakt door de creatie van tragische figuren die ondanks hun streven naar hogere waarden geen beloning meer kregen in de sanctiefase. Integendeel, zij kozen voor de dood juist vanwege de onmogelijkheid een absoluut waardesysteem te handhaven. Als voorbeeld van een dergelijk personage werd de hoofdpersoon van de gelijknamige roman

"Makra" van Akos Kertész gekozen (2.1). Deze roman werd gezien als een voorbeeld van de realistische en ideologische stroming in de Hongaarse literatuur, een stroming die nog steeds meetelt (zie b.v. het werk van E.Galgóczi). Er werd eveneens aandacht geschonken aan de literaire waarde (*littérarité*), of liever gezegd aan het ontbreken ervan in deze stroming in het algemeen, en in de bovengenoemde roman van A.Kertész in het bijzonder.

De ideologie in de ruime zin van het woord (Kojakowski 1968: 24-36) lag ten grondslag aan de tweede stroming die openstond voor andere wereldvisies dan het marxisme, b.v. het existentialisme of het christendom. De belangrijkste representanten van deze stroming waren in het begin: G. Ottlik, M. Mészöly, I. Mándy, en later Gy. Konrád. Aan het eind van de jaren zeventig kwam een nieuwe generatie schrijvers deze stroming verrijken (o.a. G.Bereményi, P.Esterházy, P.Hajný, P.Nádas).

Het relativiserende waardensysteem van deze stroming bracht een ander type personages voort, b.v. een ambivalente hoofdpersoon met tragische kenmerken, Bálint Oze (uit de roman van M.Mészöly "De dood van een atleet") of Adam Barabás (uit het drama van I.Örkény "Het scenario"). Het ambivalente karakter van B. Oze en de expliciet ter sprake gebrachte incompetentie van de narrator werden in verband gebracht met de wereldvisie die niet meer op een eenvoudig, eensluidend waardensysteem gebaseerd is. Tevens werd deze roman gezien als voorloper van het Hongaarse postmodernisme, mede op grond van de verteltechniek (2.2.). Bij de analyse van het drama "Het scenario" werd getracht met behulp van semiotische begrippen van veridictie (*véridiction*), figurativisatie (*figurativisation*) en culturele en sociale connotatie (*connotation culturelle et sociale*) de achterliggende absurde wereldvisie te beschrijven, die in tegenstelling staat tot de marxistische visie op geschiedenis (2.3.).

De uitgesproken groteske personages werden gedefinieerd als tegenovergesteld aan de figuren (*figure*, *figure lexématique*) die in de werkelijkheid voorkomen (*contraires au sens commun*). Dit werd aangetoond door de vergelijking van de zgn. vaste kern (*noyau stable*) van een figuur met haar realisatie in de tekst (*parcours narratif*). Gezien het feit dat de groteske figuren meestal in teksten voorkomen die eveneens een groteske of absurde wereldvisie projecteren, werd ook aandacht geschonken aan de discursieve configuraties, m.n. aan de tegenstelling tussen hun definities en de realisatie ervan. Deze twee componenten, figuren en configuraties, dienden als het raamwerk voor het beschrijven van groteske effecten. Er werd gezocht naar andere procedé's die voor hetzelfde effect zorgden, zoals b.v. tegenovergestelde waardeobjecten (objekt

valeur) (2.5.) of n
De conclusie was d
basis vormt voor he
met de isotopie /se
het speelse en vrol
beeld daarvan was d
van deze oppositie
somber karakter van
De overgang van de
literatuur werd ge
maatschappelijke bev
getoond o.a. door
sociolect: het speel
roman van Esterházy
De puur marxistische
gemaakt voor andere
b.v. Konrád); deze
tachtig duidelijke
politieke leven van
hervormingen, hersch
nis). Deze veranderi
hun hoogtepunt berei
derende structuur van
Dit proces is in de
het eind van de jare
schenen die nauw aan
kema 1986, Szabolcs
belangstelling voor
als persoonlijke erv
de taal binnen de fi
wijze die semiotisch
isotopie /extérocep
Courtés 1979: 75, 14
een zeer belangrijke
Als specifiek Hongaa
belangstelling voor
creatief taalgebruik
merkt door een modie
syntaxis, maar de t
waarbij de archaisat
een rol speelt.

an werd gezien als
de stroming in de
eds meetelt (zie
aandacht geschon-
liever gezegd aan
meen, en in de bo-

akowski 1968: 24-
ie openstond voor
existentialisme of
n van deze stroming
ándy, en later Gy.
am een nieuwe ge-
o.a. G.Bereményi,

roming bracht een
te hoofdpersoon met
van M.Mészöly "De
drama van I.Örkény
. Oze en de expli-
narrator werden in
eer op een eenvou-

Tevens werd deze
postmodernisme, mede
e analyse van het
p van semiotische
ivisatie (figurati-
(connotation cul-
de wereldvisie te
marxistische visie

efinieerd als tegen-
matique) die in de
commun). Dit werd
vaste kern (noyau
de tekst (parcours
Figuren meestal in
absurde wereldvisie
an de discursieve
hun definities en
figuren en configu-
hrijven van groteske
s die voor hetzelfde
aardeobjecten (objet

valeur) (2.5.) of narratieve programma's (2.4).

De conclusie was dat de isotopie /verheven/ vs /gedegradéerd/ de basis vormt voor het groteske wereldbeeld; de eventuele combinatie met de isotopie /serieus/ vs /speels/ is verantwoordelijk voor het speelse en vrolijke karakter van een grotesk werk. Een voorbeeld daarvan was de roman van P.Esterházy, terwijl het ontbreken van deze oppositie in de roman van P.Hajnóczy voor een bijzonder somber karakter van de beschreven wereld zorgde.

De overgang van de tragische naar de groteske wereldvisie in de literatuur werd gezien als homoloog aan de verandering in het maatschappelijke bewustzijn. Op het literaire vlak werd dit aangetoond o.a. door het gebruik van het marxistisch-leninistisch sociolect: het speelse karakter ervan is vooral kenmerkend voor de roman van Esterházy (2.4.).

De puur marxistische wereldvisie (Kertész, Galgóczi) heeft plaats gemaakt voor andere ideologieën in de ruime zin van het woord (z. b.v. Konrád); deze ontwikkeling heeft aan het eind van de jaren tachtig duidelijke vormen aangenomen in het maatschappelijke en politieke leven van Hongarije (politiek pluralisme, economische hervormingen, herschrijving en herwaardering van de geschiedenis). Deze veranderingen die heel langzaam op gang kwamen en nu hun hoogtepunt bereiken, hebben hun neerslag gekregen in de veranderende structuur van de literaire werken.

Dit proces is in de jaren zestig begonnen (Ottlik, Mészöly) en aan het eind van de jaren zeventig zijn er in Hongarije werken verschenen die nauw aansluiten bij het Europese postmodernisme (Fokkema 1986, Szabolcsi 1987). Het verwerpen van de teleologie, belangstelling voor het autobiografische en voor de geschiedenis als persoonlijke ervaring, beschouwingen over het schrijfproces en de taal binnen de fictionele teksten resulteerden in een schrijfwijze die semiotisch kan worden aangeduid als gebaseerd op de isotopie /extéroceptivité/ vs /intéroceptivité/ (z. Greimas/Courtés 1979: 75, 141, 191). Hierbij speelt de intertextualiteit een zeer belangrijke, zo niet dominerende rol.

Als specifiek Hongaarse eigenschap van het postmodernisme werd de belangstelling voor de vaderlandse geschiedenis en het bijzonder creatief taalgebruik genoemd. Het laatste wordt weliswaar gekenmerkt door een modieus verschijnsel, nl. de ontwrichting van de syntaxis, maar de taalvernieuwende tendens krijgt de overhand, waarbij de archaïsatie, al dan niet in de vorm van een pastiche, een rol speelt.